

1. DELO

Georg Ziml je u izvesnom smislu najzanimljiviji, a svakako najdublji od svih formalnih sociologa. On pored toga nosi i »zaslugu« za njen naziv, iako ga nije neposredno dao. On je, naime, onaj koji je smatrao da sociologija treba da proučava forme (oblike) društvenog života, pa su, na osnovu toga, drugi dali ovakvoj sociologiji njen naziv.

Ziml je po svojoj osnovnoj delatnosti bio filozof, a ne sociolog. Kao filozof, on je bio kantovac i trudio se da Kantovu teoriju saznanja na osnovu kategorija a priori, koja se odnosila na prirodu, odn. prirodne nauke, proširi i na druge oblasti, a pre svega na društvo, odn. na društvene nauke. Tako je Ziml sa tog gledišta obradio probleme moralnih nauka (u delu »Uvod u nauku o moralu«, »Einleitung in die Moralphilosophie« (1892), ekonomije (»Filozofija novca«, »Philosophie des Geldes«, 1900), religije (»Religija«, »Religion« 1906), istorije (»Problemi filozofije istorije«, »Probleme der Geschichtsphilosophie«, 1907) i sociologije, pored čisto filozofskih pitanja, obrađenih u delima kao što su »Predavanja o Kantu« (»Vorlesungen über Kant«) 1904, »Sopenhauer i Niče« (»Schopenhauer und Nietzsche«), 1907. i »Glavni problemi filozofije« (»Hauptprobleme der Philosophie«), 1910.

Njegova osnovna filozofska postavka svodi se na Kantovu postavku razlikovanja oblika (forme) od sadržine (materije) saznanja, iako donekle izmenjenu, kako bi se mogla primeniti i na društvene nauke. Ljudski duh stvara formu, u koju se uklapa materija saznanja, pružena iskustvom. Za razliku od Kanta, Ziml ne shvata

forme kao sasvim gotove unapred, pre iskustva, i potpuno nezavisne od njega — naprotiv, one su plod dugog razvoja ljudske psihe i trpe uticaj iskustva, kome prethode. Zato njegove kategorije a priori nemaju strogo logički karakter, kao Kantove, nego pretežno psihički. Ni sadržaji života ni sadržaji saznanja ne mogu se doživeti ni saznati bez ovih formi, koje može da otkrije i prouči jedino filozofija¹.

Cinjenica da je Ziml filozof veoma je važna i za shvaćanje njegove sociologije — bez poznavanja njegovih osnovnih filozofskih misli nemoguće je razumeti potpuno njegov stav u pogledu sociologije².

Ziml je originalan i inventivan duh, koji veoma suprotno misli, istovremeno duboko i razumno, te su njegove sociološke analize vrlo zanimljive. S druge strane, kao filozof, on je dublje od ostalih sociologa formalne škole ušao u problem određivanja predmeta sociologije vezujući ga za osnovne filozofske, osobito gnozeološke probleme.

Ziml se nije mnogo bavio sociologijom, koja, kao što smo videli, nije bila pretežno polje njegovog interesa. On je o sociologiji pisao da bi upotpunio svoj filozofski sistem, da bi u društvenim pojavama potvrdio zakonitosti življenja i saznanja koje je otkrio, tj. da bi pronašao one društvene oblike koje izvesni sadržaji moraju dobiti da bi predstavljali društvene (a ne psihičke, istorijske, moralne ili druge) pojave. Međutim, on se sociologijom bavio, tako reći, celog života, što znači da ga je ona ozbiljno zanimala. No, on je iz ove oblasti pisao samo pojedine rasprave (iako su poneke toliko opširne da predstavljaju skoro cele knjige), a ne sistematska dela. Najvažnije takve rasprave skupio je u svom delu pod nazivom »Sociologija« (»Soziologie«), 1908. g. Druga zbirka njegovih socioloških rasprava

¹ O Zimlovoj filozofiji u celini vidi već navedeno delo A. Matelet-a »Le relativisme philosophique chez Georg Simmel«.

² Up. M. Steinhoff: »Die Form als soziologische Grundkategorie bei Georg Simmel«, »Kölnner Vierteljahrshefte für Soziologie«, IV, S. 256—7.

nosi naslov »Osnovna pitanja sociologije« (»Grundfragen der Soziologie«, 1911).

Iako se sociologijom nije pretežno bavio, ipak je ona u razvoju njegovog sistema igrala važnu ulogu, jer je upravo i došao do svog osnovnog filozofskog stava počinjući jednom pretežno sociološkom raspravom o društvenom diferenciranju (»Ueber sozialer Differenzirung«) iz 1890. godine.

2. ODNOS SOCIOLOGIJE I FILOZOFIJE

Zimlovo shvatanje sociologije ne može se razumeti ako se ne izloži najpre njegovo shvatanje odnosa sociologije i filozofije. Već je rečeno da osnovni sociološki pojam Zimlov, pojam društvenog oblika, proizlazi iz njegove filozofije. No, veza sociologije i filozofije je po Zimlu mnogostrana.

U osnovi, po njegovom mišljenju sociologija ima dvostruku vezu s filozofijom. Najpre, filozofija određuje uslove postojanja sociologije uopšte (uslove sociološkog saznanja društva), određivanjem njenih osnovnih pojmova i pretpostavki, i ta veza leži u oblasti teorije saznanja. Zatim, sociologija je povezana s filozofijom i u tom smislu što njeni rezultati ne mogu dati potpuno saznanje o društvu bez pomoći filozofije. Polazeći od ukupnih rezultata sociologije, koji su delimični, filozofija jedina može da ih upotpuni, shvatajući društvo kao jedno jedinstvo i određujući njegovo mesto u svetu i njegovu vrednost. U ovom drugom pravcu, dakle, sociologija je vezana s metafizikom i aksiologijom.

Pošto je ova druga veza za nas manje važna, to ćemo najpre ukratko izložiti nju, pa onda preći na podrobnije izlaganje prve veze.

U metafizici sociologije rešavaju se brojna osnovna pitanja o društvu. Takva osnovna pitanja odnose se najpre na apsolutnu supstanciju koja leži iza svih pojedinih društvenih pojava koje proučava sociologija. Svođe li se sve one na jednu takvu supstanciju i koja

je ona? Ova pitanja se zatim odnose na funkciju i vrednost društva za čoveka. Takva su pitanja: da li je društvo cilj ili sredstvo pojedinca, da li vrednost društva leži u obezbeđenju sopstvenog postojanja, ili u ostvarivanju jednog objektivnog duha, ili u moralnom uzdizanju pojedinca; da li je društvo nešto što nosi svoje sopstveno značenje u smislu metafizike i religije ili takvo značenje ima samo pojedinac; da li društvo čoveku odmaže ili pomaže? Itd.

Sva pitanja gnoselogije sociologije, pak, za Zimla se svode na pitanje: kako je društvo uopšte moguće? koje je analogno poznatom Kantovom pitanju: kako je moguća priroda? Na ovo pitanje se, međutim, ne može odgovoriti na isti način kao što je Kant odgovorio na svoje pitanje o prirodi, tj. pozivajući se na sintetičku funkciju kategorija uma.

Društvo nije moglo nastati, slaže se Ziml s Kantom, na taj način što su se ljudi uverili da je ono korisno, jer takvo uverenje može da nastane samo posle dugog istorijskog iskustva. To znači da su njegovi uslovi apriorni i da ih zato može otkriti samo filozofija, a ne sociologija sama. Pa koji su ti uslovi koji omogućuju jedinstvo društva u našem saznanju, a time i u stvarnosti? Jedinstvo društva nije iste vrste kao jedinstvo prirode, jer se ovo zasniva na činu posmatrača, koji sjedinjuje različite elemente svog opažanja pomoću apriornih kategorija čistoga uma. Jedinstvo društva je nezavisno od posmatrača: ono se ostvaruje neposredno samim društvenim elementima, subjektima, koji su svesni i koji sami ostvaruju sintezu, stupajući u uzajamno međudejstvo. Za jedinstvo društva nije potrebna delatnost posmatrača. Isto tako, članovi društva se sjedinjuju drukčije no elementi prirode — u pitanju su svesne veze svesnih bića. Zato se i jedinstvo društva u očima posmatrača takođe razlikuje od jedinstva prirode koje on opaža, jer je jedinstvo prirode čvršće, pošto se ona sastoji iz relativno malog broja elemenata koji su bezlični i podvrgnuti opštim zakonima, dok se društvo sastoji iz velikog broja složenih elemenata, ličnosti, koje su različite i neponovljive, te

opšti zakoni kao oni u prirodi nisu mogući. Posmatrač takođe mora priznati drugim ljudima egzistenciju koja je nezavisna od njega (za razliku od egzistencije predmeta prirode), apsolutna. Zato je po Zimlu najdublje psihološko i gnoseološko pitanje kako se uprkos tome može doći do toga da druge ljude shvatamo kao objekte naših predstava i time ih donekle stvaramo. Mi to pretvaranje posebnih individua, koje su neke vrste stvari po sebi, u objekte naših predstava i članove društva postizemo pomoću izvesnih kategorija koje predstavljaju čiste uslove a priori sociološkog saznanja. Primera radi Ziml navodi tri takve kategorije koje se ne mogu imenovati jednom rečju, nego se moraju opisati.

Do prve se dolazi apstrahovanjem pojedinačnih crta iz pojedinih individua i njihovim uopštavanjem u izvesne apriorne kategorije, kao što su klasa, profesija itd. Ovo je nužna posledica naše nemoći da drugog pojedinca potpuno saznamo ukoliko je različit od nas. Tako, umesto da saznamo poptune pojedince, mi saznamo samo njihove kategorije — klase, profesije itd. — u kojima se oni gube kao pojedinci. Apriorna je pretpostavka našeg saznanja drugog čoveka da on pripada ovoj ili onoj društvenoj klasi, profesiji itd., usled čega ga mi gledamo kao kroz veo tog njegovog pripadništva. Ziml se ovim, nasuprot Dirckemu, stavlja na stranu nominalizma, jer je za njega ljudska stvarnost eminentno individualna, a ne nadindividualna — društvo nije posebna supstancija³. Iako smatra da se ne mogu imenovati, Ziml ipak ovu kategoriju imenuje na kraju svoje knjige kao »tipiziranje individualiteta«.

Druga kategorija, »rezerva personaliteta«, samo je druga strana one prve: pojedinac nužno zadržava jedan svoj nesvodljiv lični deo, koji ne ulazi ni u kakvu opštu društvenu kategoriju i koji zato sociologija i ne može saznati — to je predmet psihologije i istorije. Ova dva elementa svakog pojedinca, društveni i lični, međusob-

no deluju jedan na drugi — prvi je proizvod društva, a drugi određuje reakciju pojedinca na društveni uticaj, ostvarujući time jedinstvo ličnosti. Lični element takođe određuje kakvo će biti društvo.

Treća kategorija, »vrednost individualiteta za opštost«, sjedinjuje prve dve. Ona se sastoji u društvenoj jednakosti ljudi, tj. u njihovim različitim ulogama i funkcijama u društvu. Društvo se tako u potpunosti ostvaruje tek ako se lični vandrštveni deo pojedinca, koji izražava druga kategorija, savršeno uklapa u društveni život, koji izražava prva kategorija: njegova uloga — u društvenu organizaciju. Ovakva potpuna integracija pojedinca u društvenu celinu zasniva se na svesti pojedinca o nužnosti da primi ulogu koja mu je dodeljena, čime ta integracija postaje njegov cilj, a čime se istovremeno uzročne serije društvenih pojava pretvaraju u teleološke. Samim tim se društveni zadaci pretvaraju u lična prava, čime se zajemčuje demokratsko i napredno savremeno društvo, sa slobodnom ličnošću.

Ovu Zimlovu analizu Don Martindale je s pravom smatrao blistavom anticipacijom moderne teorije društvenih uloga.⁴

3. KRITIKA ISTORIJSKOG MATERIJALIZMA

U svojim »Problemima istorije filozofije« Ziml se osvrnuo i na jednu od osnovnih socioloških teorija, na istorijski materijalizam, kritikujući njegove postavke, te ćemo ovde izneti ovu njegovu kritiku.

Ziml se, u težnji da dokaže da naše shvatanje istorije ne može, u osnovi, biti objektivno, osvrće i na istorijski materijalizam, kao teoriju koja pretenduje da bude upravo to: objektivni prikaz istorije. On hoće da pokaže kako je ona, nasuprot tome, kao i sve ostale teorije o istoriji, metafizička i subjektivistička. Po

³ Up. Matelet: Isto, p. 144—5; R. Aron: »La sociologie allemande contemporaine«, Paris, 1950, p. 10.

⁴ Don Martindale: »The nature and types of modern sociological theory«, p. 239—40.

njemu, istorijski materijalizam se svodi na jednu jedinu osnovnu tvrdnju — naime, na tvrdnju da je cela istorija određena čovekovom težnjom da izbegne glad, odn. njegovim interesom za produkciju i reprodukciju života. Daleko od toga da bude nešto objektivno, ova težnja, odn. interes, čisto je psihička i subjektivna pojava i zato teorija istorijskog materijalizma nije, po Zimlu, ništa drugo do »jedna psihološka hipoteza«. Doduše, priznaje on, taj psihički nagon koji je polazna tačka teorije istorijskog materijalizma nesumnjivo je realan, pa zato i ova teorija izgleda ne gola hipoteza nego stvarna istina. Nasuprot realnosti nagona na koji se poziva, istorijski materijalizam je ipak jedna proizvoljna hipoteza zato što u istorijskoj stvarnosti *bira* jedan činilac, u skladu sa svojim psihološkim tendencijama i metafizičkim predrasudama, i uzdiže ga na visinu sveobjašnjavajućeg činioca. Nasuprot tome, istorijska stvarnost je gust splet najraznovrsnijih interesa i nagona i ne može se svesti na jedan jedini, ekonomski, kako hoće istorijski materijalizam. Istim metodom bi se mogla ista važnost pridati kome bilo istorijskom činiocu. Istorijski materijalizam, kaže Ziml, upravo doslednošću u primenjivanju svog principa, samo pokazuje, »na posebno upadljiv način, onu metafiziku koju sadrži isto tako svaka druga teorija istorije. Jer nama nije data sposobnost da prodremo u uzajaman uticaj svih istorijskih činilaca. Pošto bi nam jedino ona omogućila da saznamo pravo jedinstvo istorije, to svaka slika koju možemo da stvorimo o skupu događaja može da se izgradi samo jednom jednostranom konstrukcijom«. ⁵ Umesto da svoje objašnjenje uzme kao pretpostavku istraživanja, istorijski materijalizam ga uzima kao stvarno objašnjenje, koje, međutim, ne objašnjava ništa. Jer, »ako je tačno da razvoj morala i prava, religije i književnosti itd. sledi krivulju ekonomskog razvoja ne utičući na ovaj posljednji u njegovoj suštini, ja ne vidim, kaže Ziml, kako dolazi do

⁵ Simmel: »Die Probleme der Geschichtsphilosophie«, 1922, S. 215—6.

preobražaja ekonomskog života«. ⁶ A to je, po njemu, prava partenogeneza, naučno neprihvatljiva.

Zašto istorijski materijalizam uzima upravo ekonomske interese i vrednosti za odlučujuće? To ne dolazi nikako usled njihovog objektivnog značaja, upozorava Ziml, nego isključivo usled određenih tendencija njihovih tvoraca. Te su tendencije socijalističke. Da bi se mase pokrenule u socijalizam, trebalo je pronaći jedan interes koji postoji u svakog čoveka. I upravo je to ekonomski interes. S druge strane, socijalizam teži uravnilovci, a ova se može shvatiti samo kao ekonomska. Tako se otkriva da socijalizam nije logički nužan zaključak istorijskog materijalizma nego, naprotiv, njegov psihički uzrok. Istorijski materijalizam je izmišljen kako bi se dokazalo da je socijalizam istorijski nužan, čime se jasno pokazuje njegov subjektivistički, psihologistički i vrednosni karakter.

Ziml, međutim, priznaje veliku zaslugu istorijskog materijalizma koja se sastoji u tome što je otkrio nove uzročne veze među događajima i što je snažno podvukao povezanost svih istorijskih činilaca, iako je odlučujući značaj neopravdano pridao ekonomskom činiocu, dok su u stvarnosti, po Zimlu, svi činioci jednaki po svom istorijskom značaju.

Dok ćemo opštu ocenu Zimlove sociologije dati na kraju izlaganja o njemu, dotle ćemo odmah ovde dati ocenu njegove kritike istorijskog materijalizma, s obzirom da je ona izdvojena od njegovog izlaganja druge sociološke građe.

Zimlova kritika je očito površna i zasnovana na netačnom shvatanju istorijskog materijalizma, čak na nasilnom njegovom izvrtanju. Ziml izrično kaže da Marks ne prihvata mogućnost da se istorija objašnjava gladu, a i sam kaže da ova, pošto je uvek ista, ne može ništa objasniti u raznovrsnim istorijskim događajima, pa ipak ostaje uporno pri tome da je suština istorijskog materijalizma u objašnjenju istorije gladu, odn. ekonomskim interesom, pošto, kaže on, ovi po-

⁶ Isto, S. 214.

kreću ljude da privređuju. On, dakle, nije razumeo ili nije hteo da razume da ni istorijski materijalizam niti iko ko priznaje stvarnost nije poricao da glad, odn. ekonomski interes, pokreće ljude da privređuju, ali da otud ne proizlazi da istorijski materijalizam nužno uzima glad kao krajnji činilac objašnjenja. Naprotiv, ovaj izričito kaže da razvoj proizvodnih snaga i, u vezi s tim, odnosa proizvodnje određuje društveni razvitak, što je nešto sasvim drugo i što zaista može ovaj da objasni, jer glad je uvek ista, kako kaže i Ziml, a društvo se menja, zavisno od razvoja proizvodnih snaga. Ovaj razvoj, pak, očito nije određen uvek istom glađu nego i nečim drugim, tj. prethodnim stupnjem tog istog razvoja.

Nejasno je Zimlovo tvrdjenje da istorijski materijalizam ne priznaje »suštinski« uticaj drugih društvenih činilaca na privredu, jer nije moguće jasno odrediti pojam »suštine«. Kako on razvija ovu misao, ispada da istorijski materijalizam ne priznaje uopšte nikakav uticaj drugih činilaca na privredu, što je skroz netačno. Uzevši ovo za tačno, on smatra da se privreda menja sama od sebe, bez stranih uticaja, nekom vrstom partenogeneze, i pita se kako je to moguće, odn. kako se da objasniti da, bez spoljnih uticaja, odnosi proizvodnje dođu u sukob s proizvodnim snagama, s kojima su ranije bili u skladu. Njemu nije jasno da spoljnih uticaja ima, ali da glavni uzrok tome leži u samoj privredi, jer proizvodne snage, gonjene »gladu«, rastu i više ne odgovaraju odnosima proizvodnje, koji se ne menjaju uporedo s njima, bar ne uvek, budući da ih izvesni delovi društva (klase) žele zadržati u istom stanju.

Najzad, napomenimo da Ziml ne priznaje izrične izjave osnivača istorijskog materijalizma da oni smatraju da je istorijski materijalizam upravo jedna pretpostavka, koju treba istraživanjem proveriti, a ne apsolutna istina, unapred data.

Što se tiče Zimlovog dokazivanja da je težnja za socijalizmom psihički osnov istorijskog materijalizma, ono je izvedeno tako grubo da se samo od sebe ruši.

Ne vidi se nikakva logički neophodna veza između rasprostranjenosti ekonomskog interesa u masi i njegovog uzimanja kao odlučujućeg činioca istorije, kao ni između ovog interesa i težnje za uravnilovkom.

S druge strane, Ziml ne uviđa da i njegova teorija o podjednakom dejstvu svih istorijskih činilaca na istorijski razvoj pati od istih teškoća, iako u drukčijem obliku, koje on otkriva u odnosu na istorijski materijalizam. Zaista, ako se sve može objasniti jedino svim, tj. samim sobom, onda je to samo privid objašnjenja, a ne nikakvo stvarno objašnjenje. Ono se svodi na prostu tautologiju, koja ne kaže ništa. Doduše, nema sumnje da svi raznovrsni činioci utiču, — a to priznaje i istorijski materijalizam — ali nije verovatno da u svakom konkretnom slučaju svi oni utiču podjednako. Zato treba pokušati da se za svaki slučaj, ili za većinu slučajeva, utvrdi onaj činilac (ili činioci) koji je najviše uticao na pojavu u pitanju.

Zimlova kritika istorijskog materijalizma pokazuje, međutim, da u ovome postoje određene teškoće o kojima treba misliti, iako je u osnovi promašena, pa zato i povodom nje, kao i povodom svake druge kritike, treba razmisliti o njenom domaćaju.

Ne treba ispustiti iz vida da je Ziml u izvesnoj meri prihvatio rezultate istorijskog materijalizma u konkretnim istraživanjima, a naročito u svojoj »Filozofiji novca«. On je tamo formulisao i jedan svoj stav prema njemu koji je teorijskog karaktera i koji ističe tesnu uzajamnu isprepletenost između raznih činilaca društvenog života u smislu u kome smo govorili, te ćemo ga navesti jer sažeto izražava njegovu osnovnu misao o tome. On, naime, kaže: »U metodološkom pogledu se ova osnovna namera, može ovako izraziti: istorijskom materijalizmu (koji bi trebalo tačnije nazvati istorijskim senzualizmom) podzidati jedan sprat tako da unošenje privrednog života među uzroke duhovne kulture sačuva svoju vrednost za njeno objašnjenje, ali da se upravo ovi ekonomski oblici priznaju kao rezultat dubljih procesa ocenjivanja vrednosti i težnji i psihičkih i čak metafizičkih pretpostavki. Za praksu

saznavanja to se mora razviti u beskonačnu obostranost: na svako objašnjenje jedne idealne tvorevine nekom ekonomskom tvorevinom mora se nadovezati zahtev da se ova poslednja sa svoje strane obajnsi idealnim dubljim uzrocima, dok za ove opet treba naći ekonomski osnov, i tako dalje do beskrajia.⁷

4. POJAM SOCIOLOGIJE

Zimlovo shvatanje sociologije karakteriše se pre svega njegovim shvatanjem njenog predmeta, usled čega se on i smatra jednim od najznačajnijih predstavnika formalne sociologije. Može se bez ikakve sumnje reći da je sama suština formalne sociologije kao posebne vrste sociologije najjasnije iznetia upravo u Zimlovom delu, dok su se drugi formalisti sociolozi ili bavili njome u praksi ne pokušavajući da naročito precizno odrede njen specifičan predmet ili su taj predmet određivali na način koji nije toliko jasno isticao ono što čini specifičnost formalne sociologije — društveni oblik — kao što je činio on.

Kao što je već napomenuto, njegovo shvatanje predmeta sociologije tesno je vezano s njegovim opštim filozofskim shvatanjem o razlikovanju oblika od sadržine. U konkretnim društvenim pojavama su nerazdvojno povezani i oblik i sadržina. Prema tome, sociologija nema neki svoj predmet u smislu jedne konkretne društvene pojave — njen predmet se određuje posebnom tačkom posmatranja jednog jedinstvenog predmeta koji je inače predmet i drugih nauka, a ne samo sociologije.

Ziml prilazi određivanju predmeta sociologije najpre time što odbacuje mogućnost sociologije kao nezavisne nauke ukoliko se smatra da se ona ima baviti svim i svačim, kao neka vrsta enciklopedije o svim pojavama koje nisu prirodne nego duhovne, kakvu tendenciju Ziml inače zapaža u savremenom mu nauci, koja teži da sve duhovne činjenice objasni društvenim

⁷ Simmel: »Philosophie des Geldes«, 1900, S. X.

uslovima, pa čak da i pojedinca u celini svede na društvo. Tako shvaćena sociologija nije ništa drugo do »regulativan princip za sve duhovne nauke«, a ne samostalna nauka. Tako shvaćena »sociologija je, u svom odnosu prema postojećim naukama, jedan nov metod, jedno pomoćno sredstvo istraživanja da bi se pojave svih tih oblasti dovele na nov put. Time se ona ni u čemu suštinskom ne razlikuje od svojevremene pojave indukcije, koja je kao novo istraživačko načelo bila prodrila u sve moguće nauke, tamo se aklimatizirala i u okviru utvrđenih zadataka pripomogla novim rešenjima.«⁸ »Sve dok se ona oslanja na to da čovek mora da se shvati kao društveno biće i da je društvo nosilac svih istorijskih događaja, ona nema nikakav predmet koji već nije obrađen u nekoj drugoj nauci, nego predstavlja samo jedan nov put za sve ove nauke, jedan naučan metod, koji upravo zbog svoje primenljivosti na celinu problema nije samostalna nauka.«⁹ Sociologija može da nađe svoj sopstveni predmet samo ako »postavi jednu novu liniju kroz činjenice koje su kao takve već potpuno poznate«, samo ako »u odnosu na njih dosad upravo nije bio primenjen pojam koji omogućuje saznanje one strane ovih činjenica koja leži na toj liniji kao nečeg svima njima zajedničkog, što čini jedno metodološko-naučno jedinstvo«¹⁰. Predmet sociologije mora biti društvo, ali posmatrano kao jedna jedinstvena celina svojih bitnih crta, a ne delimično kao u nekim drugim naukama.

Ziml definiše društvo pomoću međudelovanja pojedinaca: »ono postoji onde gde više pojedinaca stupa u međudelovanje«¹¹. Ovo međudelovanje potiče iz nagona ili radi ostvarenja nekih ciljeva. Više takvih međudelovanja čine jedno jedinstvo — društvo. Na osnovu uočavanja ovog osnovnog sastojka društva, međudelovanja, Ziml razlikuje društveni oblik od društvene

⁸ Simmel: »Sociologije«, S. 3.

⁹ Isto, S. 4.

¹⁰ Isto, na istom mestu.

¹¹ Isto, S. 5.

sadržine. »Ja označavam sad sve ono što je u pojedincima... kao nagon, interes, cilj... tako sadržano da iz toga ili na osnovu toga nastaje delovanje na druge i trpljenje njihovih uticaja — to ja označavam kao sadržaj, tj. materiju združivanja. Po sebi i za sebe ovi sadržaji... još nisu društvenog karaktera... oni obrazuju društvene pojave tek kad izolovano postojanje pojedinaca jednih pored drugih pretvore u određene oblike saradnje i pomoći koji spadaju u opšti pojam međudelovanja. Združivanje je, dakle, oblik koji se ostvaruje na bezbroj različitih načina, u kome se pojedinci na osnovu bilo kog... interesa skupljaju u jedno jedinstvo i u čijem okviru ove interese ostvaruju«¹². Društvo se sastoji iz oblika međudelovanja. »Određen broj ljudi ne postaje društvom time što u svakom od njih zasebno postoji jedan životni sadržaj koji je materijalno određen ili njega individualno pokreće, nego tek kad životnost tog sadržaja dobije oblik uzajamnog uticaja, kad postoji jedno delovanje jednog na drugog, neposredno ili posredstvom trećeg — tek tada je od prostog prostornog postojanja jednog čoveka pored drugog ili vremenskog sledovanja jednog čoveka za drugim nastalo društvo«¹³. Prema tome, i nauka o društvu može imati za predmet samo te oblike združivanja u društvo — sve ostalo što se u društvu događa ili ostvaruje nije samo društvo nego neki sadržaj koji dobija društveni oblik i s ovim zajedno predstavlja stvaran predmet koji se uobičajeno, ali sociološki neprecizno naziva društvom.

Iz tog stvarnog predmeta sociologija mora apstrahcijom da odvoji svoj predmet — društveni oblik. Da se ovi oblici mogu odvojiti od svoje sadržine — Ziml nalazi dokaz u tome što jedan isti oblik može da ima vrlo različite svrhe, da služi raznim interesima, kao što i jedan isti sadržaj može dobiti različite oblike. I tu dolazi njegovo čuveno poređenje društvenih oblika s geometrijskim — kao što razne materije mogu imati

isti geometrijski oblik i ista materija razne oblike, tako je i s društvenom materijom i oblikom. Vlast i potčinjenost, takmičenje, ugledanje, podela rada itd. postoje u svim društvima — u državi, crkvi, privrednom udruženju itd., kao što i privredni, religijski ili koji drugi interes može da ima oblik jednakosti ili potčinjenosti itd. Pravi predmet sociologije je da utvrdi postojanje ovih čistih oblika, da ih sistemski sredi, da objasni njihovu psihičku osnovu i da izloži njihov istorijski razvoj.

Sociologija se na taj način izdvaja od ostalih društvenih nauka, koje proučavaju *sadržaje* društvenih oblika. Obrnuto, kad bi i sociologija proučavala sadržaje, a ne oblike društva, ona bi postala enciklopedija društvenih nauka, pošto bi morala proučavati sve sadržaje, što ne vodi ničemu. Sociologiju od drugih istorijsko-društvenih nauka, dakle, ne odlikuje »njen predmet nego njen način posmatranja (predmeta), naročito apstrahovanje koje ona vrši«¹⁴.

Kakav će biti društveni oblik, to, naravno, određuje društveni sadržaj, utvrđuje ispravno Ziml, ali podvlači da to ne znači da je društveni sadržaj uslov postojanja društva. Naprotiv, društvo može postojati samo u ovim oblicima — upravo su ti oblici društvo samo. »Samo nepreglednom množinom i različitosti njihovog delovanja u svakom trenutku stvara se od apstraktnog pojma društva jedna prividno samostalna istorijska stvarnost«¹⁵. Ovde Ziml osobito naglašava činjenicu da se društvo sastoji od mnoštva oblika međudelovanja ljudi, a nije nikakva posebna supstancija — misao koju će kasnije osobito razviti Vize i učiniti je središnjom osom svog shvatanja sociologije.

Kao nauka o oblicima društva, sociologija prema ostalim društvenim naukama ima isti položaj kao geometrija prema fizičko-hemijskim naukama o materiji. Naravno, sociologija ima posla s mnogo složenijim oblicima od geometrije i zato njeni iskazi o oblicima

¹² Isto, S. 6.

¹³ Isto, S. 7.

¹⁴ Isto, S. 10.

¹⁵ Isto, S. 11.

mogu da se odnose samo na relativno vrlo mali broj predmeta. Treba podvući značaj ove Zimlove konstatacije, koja znatno ograničava polje primene formalne sociologije, o čemu će kasnije biti reči. On izrično utvrđuje da »kad se, dakle kaže, npr., da nadređenost i podređenost jesu oblik koji se nalazi skoro u svakom ljudskom društvu, tim opštim saznanjem se malo čega dobija. Treba više ući u pojedine vrste nadređenosti i podređenosti, u osobene oblike njihovog ostvarivanja, koji sad, srazmerno svojoj većoj određenosti, naravno gube u opštosti svog važenja«¹⁶. Pri tom Ziml ne tvrdi da je jedan isti oblik uvek apsolutno isti, iako je primenjen na različite sadržaje — dovoljno je da je približno isti kako bi se apsolutna istovetnost mogla pretpostaviti.

Ipak, sociologija je sposobna da stvara iskaze koji su na neki način vanvremenski i vanprostorni, jer važe za sva društva, makar oni imali vrlo malo sadržine. »O utakmici, npr., imamo iskustvo u različitim oblastima: u politici kao u privredi, u istoriji religija kao u umetnosti možemo nabrojati bezbroj slučajeva utakmice. Na osnovu tih činjenica važno je sad ustanoviti šta upravo utakmica kao čist oblik društvenog ljudskog ponašanja znači, pod kojim okolnostima nastaje, kako se razvija kako se menja shodno različitim svojstvima svojih predmeta, pod kojim će je istovremeno postojećim materijalnim i formalnim uslovima jedno društvo jačati ili slabiti, kako se razlikuje utakmica između pojedinaca od one između ljudskih skupina — ukratko, šta je ona kao oblik odnosa među ljudima, koji može primiti sve moguće sadržaje, ali koji isto tako istovetnošću pojave pri velikoj raznovrsnosti sadržaja pokazuje da pripada jednoj sopstvenim zakonima uređenoj i na apstrakciji zasnovanoj oblasti«¹⁷.

Ziml je takođe dovoljno samokritičan da bi istakao da je razvrstavanje pojedinih društvenih pojava u društveni oblik ili sadržinu ponekad proizvoljno, i navo-

di primer siromaštva, koje se može smatrati bilo oblikom bilo sadržajem društva. Svaki istorijski događaj se može posmatrati s tri gledišta: s gledišta pojedinca — njegovog stvarnog nosioca, s gledišta oblika međudelovanja pojedinaca i s gledišta pojmovno formulisanih sadržaja. Sva se ova gledišta mešaju i teško je u praksi to izbeći. Tu se ne mogu dati do kraja racionalna pravila kako postupati u svakom pojedinom slučaju — mora se imati intuicije i instinkta. To je i razlog koji Ziml navodi zašto je njegova knjiga o sociologiji samo fragmentarna i ne daje nikakav sistematski prikaz cele sociologije. On smatra da je to nemoguće pri savremenom mu stanju razvoja sociologije.

On ističe da njegovo shvatanje sociologije otkriva važnost sitnih međuljudskih uzajamnih delovanja, iz kojih se u stvari sastoje velike društvene tvorevine, kao država, klase, opštine itd., nasuprot uobičajenom shvatanju sociologije, koje ističe važnost upravo ovih krupnih tvorevina. On smatra da treba obratiti pažnju upravo ovom mikroskopsko-molekularnom istraživanju, čime postaje preteča mikrosociologije. Podvlači da će ovako mikroskopsko sociološko istraživanje imati za sociologiju isti značaj kao uvođenje mikroskopa u biologiju. Na taj način on razlikuje društvene mikroskopske procese međudelovanja od njihovih zgusnjavanja u velike tvorevine — misao koju je kasnije opet Vize podrobno razradio.

U vezi s ovim treba istaći da Ziml smatra da je združivanje u društvo psihička pojava i da se može objasniti psihološkim zakonima, ali zato ne mora svako istraživanje psihičkih pojava biti psihološko — psihički sadržaji se mogu istraživati s gledišta samih sadržaja i oblika međusobnih im veza kao pojave koje nisu psihičke prirode. Tako je svako međusobno delovanje ljudi psihičke prirode i može se psihološki objasniti, čime se bavi psihologija, ali to isto međudelovanje se može shvatiti i kao društveni oblik, nezavisno od svog sadržaja, i tada čini predmet sociologije. Ovim se Ziml odriče istraživanja uzročnosti pojedinih dru-

¹⁶ Isto, S. 12

¹⁷ Isto, S. 13.

štenih pojava s gledišta njihove sadržine, čime se pojam sociologije veoma sužava.

Kako sam kaže, ovako teorijski određen predmet sociologije treba da bude praktično proveren i njegova tačnost dokazana posebnim istraživanjima pojedinih društvenih pojava, odn. oblika.

5. ISTRAŽIVANJE POSEBNIH DRUŠTVENIH POJAVA

Daleko najveći deo Zimlova sociološka rada sastoji se u podrobnom istraživanju pojedinih društvenih pojava, odn. oblika, koji su mu se, iz ovih ili onih razloga, učinili važnim, osobito s gledišta pokazivanja praktičnog ostvarenja njegovog shvatanja sociologije. On je posvetio posebne rasprave, kraće ili duže, celom nizu takvih pojava.

Ovde će se u najkraćem obliku navesti glavni rezultati tih istraživanja, osobito s gledišta mogućnosti ostvarenja formalne sociologije u praksi. Čini nam se nesumnjivim da bi se ta mogućnost svakako mnogo potpunije proverila da je Ziml stvorio svoj potpuni sociološki sistem, shodno svojim osnovnim teorijskim postavkama. No, on to nije učinio, pa se moramo zadržati na onome što je učinio. Takav sistem je, polazeći od njegovih osnova, stvorio Vize, kao što ćemo videti.

1. *Količinska određenost društvene skupine.* — Ziml proučava brojnost skupina kao činioca određenih društvenih oblika — od broja članova jedne društvene skupine umnogome zavisi oblik koji će ona dobiti, kao i način na koji se dati oblik ostvaruje. Prema tome, veća ili manja brojnost sama po sebi nije još nikakav društveni oblik — ona je samo činilac koji na jedan ili drugi način utiče na društveni oblik. Tako se izvesni oblici mogu ostvariti samo pod uslovom da skupina dostigne određen broj članova, odn. da ne pređe određen broj članova. Promena broja članova često menja prirodu same skupine, a svakako menja odnose članova skupine.

Razmatrajući uticaj brojnosti članova na skupinu Ziml raspravlja o masi, shvatajući je kao brojnu skupinu, i o razlikama između nje i malih skupina; o vrstama društvenih pravila koja važe u skupinama različite brojnosti (smatra da u malim skupinama vlada običaj, a u velikim, kao država, pravo); o načinu podela skupina po brojnosti sastavnih delova, pri čemu se delovi uzimaju kao jednaki, iako to nisu; o nužnosti organa u velikim skupinama; o slobodi i njenoj društvenoj uslovljenosti itd.

Najzanimljivija su razmatranja o malim, dvočlanim i tročlanim skupinama i o položaju pojedinaca u njima. Najmanja i najprostija društvena tvorevina jeste ona koja se sastoji iz dva sastavna dela, iako ti delovi ne moraju da budu samo pojedinci nego i druge društvene tvorevine (dve države, npr.). Dvojna skupina je toliko vezana za članove da se ne može uzdići iznad njih kao nešto njima strano, nešto treće. Odnosi između članova u njoj su vrlo prisni, najprisniji, jer su određeni nezamenljivim osobinama članova kao ličnosti. Svaki član je svestan svog položaja u skupini i ne pokušava da od ove očekuje nemoguće. Isto tako se sopstvena odgovornost ne prebacuje na skupinu, kao što se i u ime skupine ne uzima na sebe odgovornost koja se ne bi uzela na sebe lično, kao pojedinca, van skupine, što inače biva u većoj skupini. To znači da se u dvočlanoj skupini razvija jaka solidarnost, jer su oba člana svesna da od njih i njihovog druga zavisi opstanak i funkcija skupine. Dvočlana skupina je osnova kako za najčvršću saradnju i prijateljstvo tako i za najžešću borbu i neprijateljstvo. Zato je podela veće skupine na dva neprijateljska dela uvek opasnija nego podela na više takvih delova.

Nasuprot dvočlanoj, tročlana skupina znači prelaz ka uzdizanju skupine iznad članova. Ona može imati tri tipična oblika, zavisno od položaja trećeg člana, odn. jednog od tri člana prema drugoj dvojici. Taj treći može da ima ili položaj nepristrasnog trećeg i posrednika, koji smiruje sukobe prve dvojice, ili položaj trećeg koji iskorišćava suprotnosti druge dvojice da bi

obezbedio svoj interes (teritus gaudens), ili, najzad položaj onoga koji sam izaziva ili podstiče sukobe druge dvojice kako bi obezbedio sebi povlašćen položaj (divide et impera).

Sa Zimlom se može složiti da broj predstavlja značajan činilac oblika društvenih skupina. Ali istovremeno je veoma teško reći nešto više o opštim zakonitostima pojedinih oblika, jer zavise od konkretnih okolnosti, i pre svega od osobina članova. Tako, npr., nije uvek tačno da je dvojna skupina solidarna i da ne prenosi odgovornost na drugog — sam Ziml utvrđuje da su i sukobi u dvojnoj skupini najčešći. Drugim rečima, sve zavisi od okolnosti i osobina članova. A to znači da formalna sociologija zaista može da kaže vrlo malo o čistim oblicima društva, ne uzimajući u obzir njihovu sadržinu.

(2) *Nadredenost i podredenost.* — Ziml ističe načelan stav da nadredenost i podredenost ne mogu nikad biti apsolutne — onde gde bi jedna strana bila apsolutno potčinjena drugoj, prestao bi da među njima postoji bilo kakav društveni odnos, pošto bi potčinjena strana u tom odnosu prestala biti čovek i postala bi stvar. Zato je takav krajnji slučaj vrlo redak — skoro uvek postoji uzajamno delovanje i uticaj, pa i najpotčinjeniji uvek donekle utiču na svog gospodara.

Podredenost se ne mora zasnivati samo na sili nego i na autoritetu, čiji je osnov bilo ličnost njegovog nosioca bilo funkcija u nekoj skupini, odn. organizaciji, koju ovaj vrši. Ali bilo da počiva na sili ili autoritetu, prevlast se može održati samo ako se vodi računa o potčinjenima i Ziml vanredno lepo crta važnost reakcije potčinjenih za sudbinu prevlasti.

Nosioci nadredenosti mogu biti trojaki: nadredenost jednog pojedinca, nadredenost jedne skupine i nadredenost objektivne snage (društvene ili idealne). Ziml potanko raspravlja o ovim trima vrstama nadredenosti. Osobito su suptilna njegova raspravljanja o vladi jednog čoveka, a naročito o despotizmu. Zanimljiva su i njegova zapažanja o vladi većine, za koju smatra da je pojava novijeg doba, koja služi kao sredstvo dru-

štvene integracije. On ističe da u srednjem veku nije bilo priznato načelo većine, već se za odluke tražila jednoglasnost. U obrazlaganju vlade većine Ziml podseća na Rusoa, jer kaže da razlog za priznavanje vlade većine može biti ili njena fizička nadmoćnost (glasanje bi tada bilo zamena fizičke borbe) ili, u slučaju ako se pretpostavlja da celina ima svoju volju, njena sposobnost da tu skupnu volju predstavlja vernije nego manjina.

Ziml ovde raspravlja i klasično pitanje da li je bolja vlada jednog čoveka ili bezlična vlada jednog načela. On ističe prednosti potčinjenosti načelu umesto čoveku, s obzirom na veću objektivnost načela, koje izražava interes skupine, lepo pokazuje kako se načela, koja se isprva nameću pojedincu od strane skupine kao obaveza, postupno »pounutrašnjuju« (interioriziraju) i postaju deo njega samoga, te ih on vrši kao svoja sopstvena, a ne kao nametnuta pravila ponašanja. Isto tako pokazuje da postoji sličan proces i u vlastodržaca, koji se najpre smatraju gospodarima društva u svom sopstvenom interesu, a posle se preobraćuju u njegove organe, koji rade u njegovom, a ne u svom sopstvenom interesu. Vlada načela ne zahteva osobito sposobne nosioce vlasti.

Ziml raspravlja i o slobodi, osobito političkoj, izlažući njen razvoj od antike, gde je značila učestvovanje u vlasti, do danas, kad pretežno znači slobodu od pritiska vlasti. On ne veruje da se može stvoriti društvo u kome će nestati nadredenosti i podredenosti, jer u svakom iole složenijem društvu ovih pojava mora biti. Ono što se u najboljem slučaju može postići jest da se nadredenost ublaži.

Ni Zimlovo istraživanje nadredenosti i podredenosti ne ubeđuje nas da je moguće nešto više reći o ovim čistim oblicima bez obraćanja pažnje na sadržaj koji oni uobličuju, ma da je možda ovde nešto više rečeno no u prethodnom odeljku.

(3) *Spor.* — Makako izgledalo paradoksalno, kaže Ziml, ipak je borba takođe jedan oblik združivanja, jer je međudelovanje ljudi u njoj najintenzivnije i jer ona,

na jedan ili drugi način, vodi miru i jedinstvu, ma i uništenjem jedne od strana u borbi. Nema društva bez sukoba i borbi, isto kao i bez saradnje i mira. U svakom društvu se ove suprotnosti mešaju. Raspravljajući o sporovima i borbi Ziml se naročito trudi da dokaže kako je borba oblik združivanja, a ne prosto društvena pojava ili oblik, što dolazi od njegovog uskog shvatanja sociologije, odn. društvenih pojava, kao što ćemo videti kasnije opširnije — on shvata sociologiju kao nauku o društvu (kao jedinstvu), a ne kao nauku o društvenim pojavama.

Njegovo vrlo opširno i zanimljivo raspravljanje o ovim pitanjima u najvećoj meri se odnosi na istraživanje psihičkih uzroka koji dovode do sukoba i borbi u društvu. On pri tom polazi od osnovne misli da je ljudima isto tako urođena mržnja kao i ljubav, što znači da će borbe uvek biti.

Sociološki je zanimljivije njegovo raspravljanje o oblicima rešavanja sporova, odn. pravilima borbe, koji se uzdiže iznad strana učesnica i imaju objektivno društveni karakter.

Kao naročiti vid borbe on uzima utakmicu, koja se razlikuje od borbe po tome što učesnici ne teže da jedan drugog unište nego da dođu do istog predmeta-vrednosti. Zato je moguće da utakmica služi ostvarenju zajedničkog interesa svih takmičara. Utakmica obezbeđuje društvene interese putem subjektivnih pobuda za takmičenje u učesnika i zato je društveno pozitivna pojava. Stoga Ziml vrlo opširno govori o njoj.

On takođe opširno raspravlja o važnosti borbe za čvrstinu skupine koja se bori i iznosi poznate njene dobre strane — ističe da se često skupina počinje raspadati ako nema protivnika s kojim bi se borila. U vezi s tim ima zanimljivih opažanja i o sociologiji rata.

Značajna su i njegova istraživanja o načinima završetka borbe, odn. sklapanja mira, a osobito o poravnanju (kompromisu). On lepo zapazda da se u poravnanju jedna strana odriče željenog predmeta u zamenu za drugi, koji dobija, što zahteva sposobnost apstraktnog mišljenja radi razlikovanja vrednosti predmeta od

samog predmeta, pa stoga smatra da se poravnanje pojavljuje tek u kulturno dovoljno razvijenih ljudi.

Čini nam se da celo Zimlovo izlaganje o sporovima pati od preteranog psihologizma. Teško je složiti se s njim kad smatra da je osnovni uzrok borbe među ljudima urođena im borbenost ili mržnja, kao i s nizom drugih stavova, iako je znatan deo njih prihvatljiv i čak ingeniozan. On nije uopšte ulazio u društvene uzroke velikih i stvarnih društvenih borbi koje pokreću znatne društvene skupine i nastaju usled objektivnih uzroka — sukoba interesa, — a ne subjektivnih urođenih težnji. Sto se tiče formalne sociologije, izgleda da je on naročito ovde pokušao da utvrdi niz uzročnih zakona koji regulišu razne oblike sporova, utakmica i borbi. Time se formalna sociologija pokazuje sposobnom za izvesnu vrstu ovakvih zakona, makar im mi pridavali samo ograničenu važnost, uglavnom uzled njihovog već pomenutog psihologizma.

4. Tajnost i tajna udruženja. — Vrlo su zanimljiva Zimlova istraživanja o tajnosti i tajnim udruženjima, koja na neki način, kako on kaže, stoje van zvaničnog društva. Ovo izlaganje on počinje ukazivanjem na značaj tačnog saznanja o drugome za društveni život i na teškoće koje onemogućavaju da se do takvog tačnog saznanja dođe, tako da se u stvari odnosi među ljudima zasnivaju na njihovom netačnom saznanju jednih o drugima. Od kolikog je to značaja ne treba, naravno, ni podvlačiti, jer je očigledno. Pa ipak, ima ljudi i udruženja koja se ne trude da drugi saznaju što potpuniu istinu o njima, već se, naprotiv, obvijaju tajnom. Ziml vrlo lepo pokazuje kako se tajnost i javnost prepliću u društvenom životu, kako ljudi u izvesne odnose unose više od sebe, a u druge manje, zadržavajući uvek tajnim jedan deo sebe, koji ostaje nepoznat drugim ljudima. On isto tako tačno uočava da u malim društvima teško da ima tajni, jer je tu život svih članova kao na dlanu otkriven svim drugima, dok su za tajnost pogodna velika, izdiferencirana društva, u kojima postoji velika i prostorna i društvena razdaljina među ljudima. Međutim, upravo zato što je

savremen čovek razvijenija ličnost, teško mu je da zasnue takve zajednice u kojima će ući svojom ličnošću i otkriti drugom sve svoje tajne, a istovremeno postići s tim drugim potpuni sklad i slaganje. Otud kriza savremenog braka, koji zahteva upravo takav potpun sklad i potpuno otkrivanje ličnosti, nasuprot patrijarhalnom braku, koji je pre bio jedna poslovna ustanova no prisna zajednica.

Sociološki su osobito važna Zimlova istraživanja tajnih udruženja. On jasno uočava njihove osnovne crte, kao što su uklanjanje od javnosti i društvene celine, tesno povezivanje unutar udruženja, jaka disciplina, stroge kazne za otkrivanje tajni, važnost rituala, voljna osnova, isključivost, gubljenje ličnosti, kao i njihovu osnovnu funkciju — zaštitu od šireg društva. Ovim istraživanjem je Ziml umnogom anticipirao rezultate savremenih proučavanja raznih udruženja i njihove »podkulture«. Ovdje on pokazuje mnogo manje psihologizma no u nekim drugim izlaganjima i zaista se usredsređuje na opisivanje oblika, te ovo izlaganje ima značaja i kao primer primene formalne sociologije u praksi.

5. *Ukrštanje društvenih krugova.* — U ovoj relativno kratkoj raspravi Ziml obrađuje uglavnom pitanje ukrštanja raznih društvenih skupina među sobom, odn. pripadništvo pojedinaca raznim skupinama u isto vreme. Pojedinaac može istovremeno pripadati raznim skupinama na neposredan način, budući u isto vreme, recimo, član jedne porodice, jedne profesije, jedne države itd., a može im pripadati i na posredan način kad skupina kojoj on pripada sama pripada nekoj drugoj skupini. Ziml naročito ispituje uticaj pripadništva pojedinca raznim skupinama na njegovu slobodu i razvijanje njegove ličnosti. Iako je tačno da pojedinac gubi svoju slobodu i ličnost pripadanjem jednoj skupini, jer trpi njen uticaj i veze koje ga sputavaju, ipak je isto tako tačno da on, naprotiv, proširuje svoju slobodu i razvija svoju osobenost pripadanjem većem broju skupina, pošto se time oslobađa pretežnog uticaja bilo koje od njih, a istovremeno u svakoj od njih raz-

vija onaj deo svoje ličnosti koji se u toj skupini, kao pogodnoj sredini, može najbolje razviti. Pri tom dolazi i do izvesnog izjednačavanja ljudi, jer jedan u odnosu na drugog može u jednoj skupini biti u položaju nižeg, a u drugoj — u položaju višeg. Pripadništvo raznim skupinama dovodi takođe i do veće čvrstine celog društva, jer pojedinci u jednoj skupini mogu biti u sukobu, ali ti isti pojedinci mogu u drugoj skupini biti solidarni, što ublažuje njihov sukob u prvoj skupini.

Čini nam se da su ova istraživanja sociološki značajna i zanimljiva, iako nam isto tako izgleda da nemaju mnogo od formalne sociologije.

6. *Siromah.* — Relativno kratka Zimlova rasprava o siromahu zanimljiva je kao primer sociološke analize pojma siromaštva i odnosa društva prema njemu, ali s gledišta formalne sociologije nije mnogo važna, jer je i on sam, kao što smo videli, sumnjao da li siromaštvo zaista spada u društvene oblike ili u društvenu »sadržinu«. Stoga se na njoj i nećmo zadržavati. Istaćićemo samo njegovu važnu opasku da je siromaštvo relativan pojam: sociološki posmatrano, siromah je samo onaj čije stanje izaziva društvenu reakciju poma-ganja, odn. milostinje.

7. *Samoodržanje društvenih skupina.* — U ovoj opširnoj raspravi Ziml raspravlja vrlo važno sociološko pitanje održavanja i propadanja društvenih skupina. On posmatra skupinu kao jednu celinu, koja teži da se održi i koja ima svoje sopstvene zakone razvoja, održanja i propasti i sopstvene snage, različite od zakona koji vladaju pojedincima i snaga koje ih održavaju. Ta se razlika jasno uočava već i u tome što život pojedinca i skupine kojoj pripada nisu uporedni: pojedinac nadživljava skupinu, kao što i skupina nadživljava pojedinca, sem u izuzetnim slučajevima. Kako se održava skupina, odn. kako ostaje ista uprkos promeni članova? Iako joj se članovi menjaju, skupina ostaje relativno ista, jer u svakom trenutku ima u njoj više starih članova nego novih i oni na nove članove prenose iskustvo i duh skupine. Skupine u kojima se vrši vlast održavaju svoju istovetnost samo ako se

vlast apstrahuje od vlastodržaca koji je vrše — tako ona ostaje ista, iako se njeni nosioci menjaju.

Među činionicima koji doprinose održavanju skupine Ziml navodi prostornu vezu, iako joj pridaje manje značaja nego krvnosrodničkoj vezi. Pored skupina s ovim vezama, postoje i skupine vezane čisto duhovnim vezama, bez prostornih i rodbinskih veza — sveštenstvo, npr. U stvari, Ziml pod duhovnom vezom pretežno podrazumeva funkcionalnu vezu, tj. da se te skupine posvećuju određenoj društvenoj funkciji. Takva funkcija onda učvršćuje skupinu.

Od daljih činilaca održavanja skupina Ziml posebno proučava značaj i ulogu simbola skupine (zastave, pečati, krune, hramovi itd.), a naročiti značaj pridaje osećanju časti koje njeni članovi imaju usled pripadništva skupini. Čast razlikuje od morala i prava po tome što pravo postiže spoljne ciljeve spoljnim sredstvima, moral — unutrašnje ciljeve unutrašnjim sredstvima, a čast — spoljne ciljeve unutrašnjim sredstvima, pri čemu pravo obuhvata najmanju, a moral najširu oblast odnosa. Dok moral ima čisto unutrašnju, a pravo čisto spoljašnju sankciju, čast ima spoljašnju sankciju ali je ona povezana s moralnim prezirom, a nema karakter fizičke prinude kao pravo. Između časti s jedne i morala i prava s druge strane sukobi su česti.

Ziml sasvim opravdano podvlači značaj organa za održavanje skupine. Dok u nerazvijenijoj skupini nema posebnih organa koji se brinu o njenom održavanju, već se ona održava spontanom delatnošću svojih članova, dotle iole razvijenije skupine obrazuju posebne organe u tu svrhu. Ovde Ziml veoma suptilno analizira proces koji se može nazvati otuđenjem sopstvenih snaga od pojedinaca radi potpunijeg ostvarenja izvesnih njihovih ciljeva. Naime, utvrđuje on, u izvesnim slučajevima pojedinci moraju da izvesne svoje snage odvoje od sebe i sjedine ih u neku ustanovu koja se jasno razlikuje od njih, pa im se čak i suprotstavlja, kako bi efikasnije ostvarili cilj koji ne mogu da ostvare sopstvenom spontanom, slobodnom delatnošću. I onako isto kao što ljudi stvaraju svojom uobraziljom

bogove, pa onda sami sebi izdaju zapovesti za koje uzimaju da im ih izdaju bogovi kako bi ih bolje vršili uz pomoć i pretnju bogova, tako isto stvaraju i organizacije, odn. organe, preko kojih u stvari deluju njihove sopstvene snage, ali sjedinjene, od njih odvojene i zato efikasnije. Organi su efikasniji, jer se lakše stavljaju u pokret no celo društvo, lakše donose odluke, pošto su malobrojniji, stručniji su od običnih članova društva za poslove koje vrše i bolje vide interese društva, pošto su u stanju da se nad njima uzdignu, na osnovu pravila da je šira skupina uvek na nižem nivou od uže. Doduše, Ziml uočava i suprotnu pojavu — da organi prestanu da rade u interesu društva i okrenu se ostvarenju svojih uskih, sebičnih ciljeva (birokratizacija organa).

Ziml smatra da se društvene skupine održavaju pomoću dva potpuno suprotna načina: ili što potpunijim zadržavanjem istog stanja, konzervativnošću, ili, obrnuto, što većom promenljivošću, revolucionarnošću. Priroda jednog ili drugog načina zavisi od konkretnih prilika, koje on ispituje podrobno. On isto tako ispituje i koji društveni slojevi naginju konzervativnosti, a koji promena.

Zimlova razmatranja o održavanju društvenih skupina izgledaju nam sociološki veoma značajna i spadaju u njegove najuspelije sociološke analize. Ali nam se čini da je dosta teško sva ova razmatranja staviti pod znak formalne sociologije. Zaista, čega ima formalnog u problemu održavanja skupine? Doduše, izvesni činici tog održavanja zajednički su svim skupinama, kao i izvesni procesi. Ali ako se procesi (izdvajanje organa, menjanje pojedinih elemenata ili njihovo održavanje itd.) mogu ubrojiti u društvene oblike i time biti predmet formalne sociologije, teško je smatrati da to može biti slučaj i s činionicima održavanja skupina kao što su prostor, srodstvo, čast, vlast itd., iako, nesumnjivo, i tu ima izvesnih formalnih elemenata.

8. *Prostor i prostorni društveni poretci.* — Ziml najpre upozorava da prostoru, kao i vremenu, ne treba

pridavati preteran značaj u objašnjenju društvenih pojava, jer se time često prikrivaju pravi uzroci koji ih objašnjavaju i čije se dejstvo pogrešno pripisuje vremenu i prostoru, koji su, doduše, formalni uslovi svake pojave, ali ne i pozitivni uzroci koji ih proizvode. Ipak prostor ima značaja kao jedan od uslova koji ponekad igra važnu ulogu pri određivanju kakav će društveni oblik nastati.

Prostor je značajan za društvo nekim svojim obeležjima, među koje Ziml ubraja tzv. isključivost prostora, tj. činjenicu da su izvesne skupine tako vezane za jedan isključiv prostor da van njega ne mogu postojati (kao država, npr.), dok su druge slobodne od prostornih veza (kao crkva), njegovu deljivost na samostalne delove koji su jasno razgraničeni (pri čemu posebno govori o značaju granica), njegovu sposobnost da pojedine društvene elemente čvrsto veže za sebe tako da ne mogu menjati svoj prostor, njegov jak uticaj na uzajamno delovanje ljudi zavisno od toga da li su prostorno blizu ili daleko jedni od drugih i, naročito, omogućavanje ljudima da se kreću po prostoru.

Ziml osobito detaljno opisuje uticaj koji na društvene oblike vrši činjenica da se skupine kreću (nomadizam) ili da se jedan deo njihov kreće dok drugi ostaje stalno na istom mestu. On smatra da nomadizam dovodi do zamene matrijarhata patrijarhatom, zato što muž odvodi ženu iz njenog roda, do političkog despotizma i do labavosti političke organizacije, koja je posledica nerazvijene podele rada. Što se tiče nomadizma pojedinih delova jednog društva, on je kulturno pozitivan, jer služi izjednačavanju kulturnog nivoa ljudi. On isto tako deluje i u pravcu političkog izjednačavanja.

Ziml isto tako raspravlja o uticaju prostora na političku organizaciju države, o značaju praznih međuprostora između različitih društava itd.

Njegova izlaganja o uticaju prostora na društvene oblike veoma su značajna i spadaju verovatno u najinjenioznija koja se tiču ovog predmeta. On je ovde

zaista svestrano ispitao razne vrste tog uticaja i utvrdio izvesne njegove zakonitosti. Međutim, s gledišta formalne sociologije, i ovde je pre govor o uticaju određenih činilaca (ovde — prostora) na oblik nego što je ispitivanje samih oblika.

9. *Proširenje skupine i obrazovanje individualnosti.* — Pristupajući ovom istraživanju odnosa između proširenja društvene skupine i stupnja razvoja individualnosti, Ziml ističe da će u njemu, za razliku od prethodnih istraživanja (gde je skupljana masa različitih činjenica o raznim pitanjima koje su labavo povezane opštim predmetom istraživanja), biti reči samo o dokazivanju jedne jedine hipoteze o odnosu između proširenja skupine i stupnja razvoja individualnosti u njoj. Ta hipoteza je da se individualnost sve više razvija ukoliko se skupina više širi. U široj skupini se vrši jača diferencijacija ličnosti usled podele rada, a usled toga se jasnije izdvajaju i individualnosti i pojedinac ima više slobode. Ziml detaljno istražuje uslove pod kojima se ova zakonitost ostvaruje i njene razne varijante koje zavise od ovih uslova. Tako ističe da je pojedinac obično član više skupina, užih i širih, koje iskorišćava da bi obezbedio sebi slobodu. Uža skupina više steže, ali je originalnija od šire, dok šira daje više slobode, ali manje originalnosti. Između više skupina, čovek je obično najprivrženiji ili najbližoj i najužoj ili najdaljoj i najširoj. Velika skupina omogućuje veći razvoj ličnosti, ali isto tako ponekad deluje i u suprotnom pravcu, tj. u pravcu ujedinjavanja ličnosti i njene veće vezanosti za društvo, osobito usled podele rada, koja čoveka čini potpuno zavisnim od društva.

Ziml i ovde ponovo govori o slobodi i razlikuje dva shvatanja o njoj — prvo, po kome je sloboda oslobođenje od društvene stege (shvatanje XVIII veka), i drugo, po kome je ona razvijanje ličnosti (shvatanje XIX veka). Po drugom shvatanju, sloboda se može ostvariti samo ako ličnost živi u razvijenoj društvenoj skupini.

Ovde su osobito zanimljiva njegova izlaganja o uticaju novčane privrede na proširenje društvenih skupina i razvoj ličnosti, što je sasvim tačno.

Sva ova izlaganja su sociološki zanimljiva i važna. Što se tiče njihovog odnosa prema formalnoj sociologiji, ona se odlikuju time što se ovde više raspravlja o uticaju jednog društvenog oblika — veličine skupine — na razvoj ličnosti nego obrnuto, o uticaju jednog činioca — kao što je razvoj ličnosti — na jedan društveni oblik, kakve su pretežno prethodne rasprave.

Ziml se dotiče ličnosti i njenog odnosa prema društvu takođe i u svojim »Osnovnim pitanjima sociologije«. Tu utvrđuje da se ljudske osobine razvijaju istorijski — starije osobine su grublje, novije su finije. Starije osobine su i opštije od novijih, pa se stoga ljudi u većoj skupini spuštaju na niži nivo, tj. među njima dolaze do izražaja ove opštije, grublje i niže osobine. U ove starije osobine dolaze pre svega osećanja, a u novije — razum. Stoga je masa manje razumna od pojedinca i na nju se pre utiče osećanjima no dokazima. Njom vladaju osećanja i stoga se čovek u masi nalazi kao u nekoj vrsti pijanstva.

Ziml takođe konstatuje postojanje sukoba između pojedinca i društva u tom smislu što se pojedinac trudi da se razvije u celovitu ličnost, dok društvu, usled podele rada, bolje odgovara njegova specijalizacija i time siromašnije ličnosti. On nalazi da se u XVIII veku smatralo da treba ostvariti istovremeno slobodu čoveka od društva i njegovu jednakost na taj način što bi, oslobođen, on razvijao u sebi opštečovečanske osobine. U XIX veku, naprotiv, smatralo se da treba ostvariti slobodu bez jednakosti, kao što postoji i suprotno shvatanje o ostvarenju jednakosti bez slobode — buržoaski individualizam i socijalistički egalitarizam. Ziml smatra da se rešenje nalazi u razvoju individualnosti, ali onakve kakve treba društvu, tj. diferencirane, čime se čini nužnom podela rada, kao što se ona istovremeno i omogućava. Time bi XIX vek filozofski opravdao podelu rada, kao što je XVIII vek to činio u pogledu konkurencije.

10. *Društenost.* — U »Osnovnim pitanjima sociologije« Ziml na veoma zanimljiv, suptilan i živopisan način raspravlja o društenosti. Tim raspravljanjem je možda dostigao vrhunac ingenioznosti, preciznosti i minucioznosti sociološke analize, koji nije prevaziđen. Osnovna misao mu je ovde u utvrđivanju mogućnosti neke vrste otuđivanja društvenih oblika od njihove sadržine. Naime, svaki društveni oblik služi ostvarenju nekih ciljeva, interesa, težnji, koji su različiti od njega. Međutim, može se desiti da izvestan društveni oblik prestane da služi nekom drugom cilju do samom sebi — on time postaje svrha samom sebi i time čista i prazna forma bez sadržine, igra. Tako je, npr., lov najpre služio pribavljanju hrane, a posle postao svrha za sebe. Kad se jedan društveni oblik ovako osamostali i »otuđi« od svrhe, onda u njemu nastaje niz promena — on se popunjava sve samim formalnostima, koje dobijaju pretežan značaj, kao, npr., konvencije, etiketa i tsl.

11. *Religija.* — U svom omanjem delu o religiji Ziml raspravlja i o nekim sociološkim vidovima religije, te treba i o tome reći ono što je osnovno, iako nema neposrednog odnosa prema formalnoj sociologiji.

On religiju shvata vrlo osobeno, proširujući je i van oblasti odnosa prema Bogu. On smatra da je u biti religijski odnos moguć i prema ljudima i stvarima. Suština religije je po njemu društvena. Društvo je u početku imalo samo jedan jedinstven skup normi koje nisu bile izdiferencirane.

Prva se iz tog skupa izdvojila religijska norma, koja predstavlja jednu vrstu pounutrašnjavanja (interiorizacije) društvene prinude pomoću posebne sposobnosti ljudske duše da oseća veru i da teži za jedinstvom. Tako je religija jedna od društvenih snaga koja obebeđuje društveno jedinstvo, jer se težnja i potreba za društvenim jedinstvom, koje oseća svaki član društva, odvaja od njih i sublimira se u zamisli Boga, s kojim se doživljava jedinstvo. Stoga Ziml smatra da nijedno društvo ne može da postoji bez religije, koja uspostavlja njegovog najčvršće jedinstvo.

Kako se vidi, Zimlovo shvatanje religije čisto je sociološko te predstavlja jedan pomalo neočekivani sociologizam u njegovom delu. Izgleda da je on u sociologizmu otišao još dalje i od samog Dirkema. O takvom sociologizmu se može samo reći da je verovatno u mnogome tačan, ali da je, takođe, nesumnjivo preteran, jer se religija ne može objasniti isključivo društvenim činocima.

6. SOCIOLOGIJA NOVCA

U svom delu »Filozofija novca« Ziml se nije bavio samo filozofijom novca u užem smislu reči nego i onim što se može nazvati njegovom sociologijom. On, naime, izrično kaže da, između ostalog, obrađuje i dva osnovna sociološka pitanja koja se postavljaju u vezi s novcem. Prvo je pitanje koje su društvene pretpostavke funkcionisanja novca, odn., drukčije rečeno, kakav je uticaj društva na novac, a drugo je pitanje kakve posledice u društvu izaziva novac, tj. kakav je njegov uticaj na društvo. Obrađujući posebno podrobno ovo drugo pitanje sociologije novca, Ziml je verovatno izvršio svoje najznačajnije i najdublje konkretno sociološko istraživanje. On je tu dao značajne rezultate, koji se, s jedne strane, dodiruju i prepliću s Marksovim, a s druge strane, opet, s novijim rezultatima izvesnih značajnih marksista, kakav je osobito Lukač (pre svega u vezi s tzv. postvarivanjem društvenih i duhovnih pojava). S obzirom da ovo istraživanje ne spada u Zimlovu formalnu sociologiju u užem smislu, izložićemo najkraće samo njegove glavne rezultate.

Raspravljajući o društvenim uslovima postojanja i funkcionisanja novca Ziml je osobito podrobno obradio prelaz koji se tokom razvoja novca izvršio s novca kao supstancijalne vrednosti na novac sa čisto funkcionalnom vrednošću. On izvrsno pokazuje kako se ovaj proces mora razumeti kao posledica razvoja privrede i razmene, s jedne strane, ali isto tako, s druge strane, i drugih društvenih uzroka, koji spadaju u